

Ennek a bibliai kétesztendő időszaknak azonban valami egészen más tartalmat adhatunk. József, akit tízenhét éves korában hoztak Egyiptomba, a tízesztendei szolgálat alatt, míg Potifár házáat vezette és vagyonát kezelte, alaposan megismerte az ország gazdasági életét, a két miniszterrel folytatott beszélgetései során pedig ezen túl is betekintést nyerhetett a változékony gabonatermés problematikájába. A jelek szerint azután két évre lehetett szüksége, hogy mindezek alapján kidolgozza azt a tervezetet, amelynek segítségével leküzdhetette a Nilus-folyás szeszélyei okozta gazdasági és politikai nehézségeket. Ezt a tervezetet helyezhette azután (már akár a főpohárnok közvetítésével, akár pedig ama magasabb helyek közbenjárásával, amit fentebb diszkréten „vizsgálóhatóságként” említettünk) az álmaiban is a termésgondok által gyötört fáraó elé. Csak melleleg jegyzem meg, hogy mennyire elbűvölő költői ödet is ez, egy gazdasági tervezetet álmofejtés formájában ismertetni az uralkodóval.

A politikai kirakatperek típusa az évezredek során is mindvégig hú maradt lényegéhez. A fáraó balvégzetű sötömesterét megszámlálhatatlanul sok hasonló áldozat követte.

És még egy kérdés, amit a József-történet felvet: mit jelent a mi szekularizált gondolkodásunk számára az a kifejezés, hogy „*az Úr Józseffel vala*”? Értelme a bibliai kontextusban világos: Isten József fölél nyújtja védclmezó kezét, segíti ót, hogy minden veszélyt kiálljon, sőt legvakmerőbb emberi törekvései beteljesedését is szavatolja. Mi azonban egy emberek faragta történettel állunk szemben, egy mesteri elbeszéléssel, amelynek egy férfi Istennek tetsző életét kell példaszerűn és tanulságosan megjelenítenie, és amelynek didaktikus célja mind a mese felépítését, mind pedig a hős alakját eleve megszabta. Ki vala hát ténylegesen Józseffel? Az egek és a föld ura-e, vagy pedig a mesemondás és a palavessző mestere?

Libuše Moníková

TÉMÁNK: A KASTÉLY

Hogyan születik meg kivetítésekből a hatalom

Szaszovszky József fordítása

I

Amikor megérkezik, K. nem látja a kastélyt. Csak miután eltöltött egy éjszakát a faluban, s az éjszakai fogadóbeli kihallgatás során kilétéről faggatják, és a kastély váratlanul igazolja – csak miután elvesztette tájékozódóképességét, akkor válik fogékonnyá azoknak látásmódjára, akik a faluban születtek. Reggel már jól láthatóan ott áll előtte a kastély, s első pillantásra megfelel várakozásának. Közelebb érve, a kastély falusi házakból összehordott nyomorúságos városkának bizonyul – mintegy a falu délibábjának (honnan is meríthettek volna más képet a parasztok?).

„*Idegéneknek sohasem tetszik*”, mondja a tanító, s önmagára utalja csalódásával K.-t. K. kapcsolatkeresése, engedékenysége hatástalan ebben a közegben, csakhamar belefárad – már a rövid beszélgetés nagyon elfárasztotta –, s bár órák hosszat gyalogol a kastély felé, az ugyanolyan távolságban marad tőle, K. nem ér közelebb hozzá.

Ettől kezdve többé nem esik szó a kastély külsejéről; mint látható, a K. által érzékelhető valóságnak többé nincs jelentősége, mert K. érzékelőképessége immár nem számít.

Zentúl mások informálják – arról is, mit lát és hall –, beilleszkedett a szorongató, mozdulatlan közegbe; fokozódó fáradtsága jelzi alkalmazkodását, belenyugvását a viszonyokba.

A kastélyhoz vezető úton sohasem ér véget a falu; minden, amit K. megtud a kastélyról, a faluból ered, és oda tér vissza, mint az országút, melynek a kastélyhoz kellene vezetnie, de csak a falu végtelenségét tárja elébe.

A kastélybeli hivatalnokok rangjáról a falu lakói világosítják fel; jelentőségük azokban a csapásokban tükröződik, amiket egy-egy hivatalnok elmaradása jelent a falusiaknak.

Gardena „*rettenetes hírsége*”, egész életen át tartó várakozása Klammra adja meg Klamm jelentőségét, nem pedig hivatali munkája, melyet amúgy sem ismer senki.

Barnabás családjának nyomora, önfeladása abból fakad, hogy a feltehetőleg megsértett Sortüni hallgat, s ezzel minden szemrehányástól, minden büntetéstől megfosztja őket; a család nem szembesül cselekedetének következményével, s ezáltal tartását veszti a falu világában.

Ezek a futó, véletlen találkozások, melyek a falu lakóinak sorsává nőnek, eleve- nebbek emlékeikben, mint a merev, vigasztalan jelen. Állandó regresszió a falu állapota; a gyerekek koravének (K.-val folytatott beszélgetésében Brunswick Jancsi éppen olyan penetráns jóindulatot tanúsít, mint Karl Rossmann az AMERIKÁ-ban a fűtő iránt), a férfiak gyerekesek, az asszonyok kimerültek. A kastélybeli történetek a múlt- ra utalnak, és a falusiak különböző interpretálásában miükus képződményekké szövődnek össze. Valóság és képzelet között, falu és kastély között nem vehető ki biztos határ, a kastély pletykák és várt sorscsapások révén „diffundál” a faluba; másfelől a kastély különböző előőrseinek figurái (tűkárók, küldöncök, kocsisok) kiábrándítóan hasonlítanak a parasztokra a maguk kopottságában.

A kastély legrangosabb reprezentánsa, Klamm (a cseh *klam* látszatot, színlelést jelent) kitér minden kisajátítás, minden egyértelműség elől azáltal, hogy a döntő pillanatokban távol marad, vagy nem visel nevet; Barnabás, a küldönc, sohasem tudja, ki előtt áll a kastélyban. A sokféle változatból, melyekkel Klamm K.-nak szolgál (Gardena, Frida, a falu előjárója, Momus, Erlanger), K.-ban álmokép bontakozik ki. Legközelebb az üres szőnyeg kerül Klammhoz, ahol őhelyette rekvizitumait, a finom szőrmét, a konyakot élvezi.

Bárhon mutatkozzék is Klamm a faluban, nyomban összegyűlnek a falubeliek; megjelenése eseményszámba megy. Gardena a kulcslyuknál tolakszik Pepivel és Momusszal, és izgatottan tudósítja K.-t Klamm elutazásáról, anélkül hogy K.-nak alkalma nyílna egyetlen pillantást is vetni Klammra. Frida meghökkenítő ajánlata K. érkezésekor, hogy megmutatja neki Klammot, egy mozdulatlan alakra enged pillantást; később a Fridát szólító hangot K. ugyanabból az irányból hallja. Ebben az időpontban K.-nak még semmi oka, hogy kételkedjék (mint ahogy a későbbiekben sem fog) Klamm valóságos létezésében.

Kafka fukarkodása az evidens pillanatokkal utólag a tökéletes alibiüzem jelzéseként fogható fel: Klamm mint járkáló bálvány, mint viaszfigura, melyet egyik helyről a másikra tolnak. Akárcsak a kastély minden rangosabb hivatalnoka – Sordini, Sortini, Vallabene –, Klamm is csak a szavak által él.

Ha a falutitkárok még éppenséggel meg-megjelennek – többnyire félénk szófukarsággal, egyetlen funkciójuknak az látszik, hogy feletteseik létéről tanúskodjanak („*Klamm nevében*” gyözködi Momus K.-t) –, a tulajdonképpeni, kastélybeli rangfokozatok előtt megszűnik a kastélybeli hatóság bizonyíthatósága. („*Mégis vannak a faluban, akik esküsznek rá, hogy Momus maga Klamm, és senki más. Így szedik rá az emberek saját magukat*”, mondja Olga K.-nak.)

Klamm hatalma korlátlan, mivel semmiféle közvetlen megnyilatkozással nem üt közik bele a realitásba. Az alacsonyabb rangfokozatúak utasításai helyettesítik a főlérendelt célokat, és a falu lakói előkészítik a talajt, az alapot a hatóság kívánságaihoz és rendeleteihez. Korántsem igaz azonban, hogy a falubeliek a kastéllyal szemben gyámoltalanok és beszámíthatatlanok volnának, hogy a kastély hivatalnokainak falubeli szoknyavadászata a függőségi helyzet kihasználása volna: sokkal inkább a falubeliek implikálják ezt az elnyomást a maguk képzelgéseibe, a hivatalnokok mozgatható állványaiiba (a kastély által adományozott túzoltófecsckendő megérintésének kényszereként is).

A kastély beavatkozásai valójában a falubeliek döntései, a hatalomgyakorlásról vallott elképzeléseiket ruházzák rá a kastélybeli hatóságra, mely éppoly kaotikusan és áttekinthetetlenül működik, mint a falu előjáróinak hagyományos közigazgatása.

A kastélyban burjánzó egész hierarchia a falu eszmei egyetértésén alapszik, a bezárt közösség helyi hangulathullámzásából fakad.

Ez az épület, melybe sohasem szabad belépni, ezek a hivatalnokok, akiket senki sem lát – akkora hatalommal felruházva, amekkorát csak el bír viselni a falu, vagy inkább amekkorára társadalmi önfenntartásához szüksége van –, mindezek a falu kollektív kivetítései, egységes diszkurzusa, rendíthetetlen felépítménye.

2

Stanislaw Lem A TELJES ÜRESSÉG című művében az Új Robinson elképzelt alakokkal népesíti be lakatlan szigetét, és kibogozhatatlan kötelezettségek egész birodalmát teremti meg magának általuk. Az a logikai erőfeszítés, mellyel alakjait egymással szemben mérlegre teszi, és érzéki valószerűségük határán egyensúlyozza, kimerítő óvintézkedés szellemi integritásának biztosítására.

Egyvalamit tud: elődje, Robinson Crusoe, Defoe, az író által teremtett alak volt; Selkirk, az igazi matróz csak elállatiasodott, szavafogyott lényként maradt életben.

Defoe puritánja minden kételyen felül állt, mivel állandó párbeszédet folytatott Istennel, átengedve magát az ő szigorú gondviselésének. Lem hajótöröttjénél Isten nem merül fel. Egyedül maga a hajótörött felelős környezetéért és azért, ami vele istentelen magányában történik.

„*Néhány pillanattig kentaurokra támad vágya.*” Azután ráeszmél, hogy nem engedheti meg magának a tökéletes lények luxusát, és megteremti Glummot. Glumm némán alázas és derűsen kővér szolgál, ki urának ama felismeréséből született, hogy a demokráciát mostanáig, „*mint minden ember (ebben bizonyos), csak szükségből viselte el*”.

E figura szerepe Robinson azon elhatározásából fakad, hogy Glumm munkáját akarja látni az odahelyezett gyümölcsökben, az elkészített ételekben, forró kövekkel vasalt nadrágjában, amikkel gondolatlanul éjszakai tevékenysége eredményeként napközben találkozik.

Glumm néma szolgálatai nem sok elevenséget eredményeznek hosszabb távon – szinte mintha nem is létezne. Robinson megteremti hát magának Sment, a kuktát, hogy az csínyeivel színt vigyen úr és szolga egyhangú viszonyába. Smen jelenléte azonban nagyon elvonja Glummot kötelességeitől, és Robinson akaratlanul is kénytelen odafigyelni veszekedéseikre. Glumm zsémbes és egyre hanyagabb lesz. Ezen már Smen elkergetése sem segít. Robinson végül kénytelen elbocsátani Glummot, elköveti azonban azt a hibát, hogy a hajóról való igazi pénzzel fizeti ki. Az otthagyt pénzdarabokat nem tekintheti másnak, mint a szolga sértő gesztusának.

Glumm nemi is tűnik el igazából, csak nem áll tovább Robinson rendelkezésére. Robinson úgy látja, hogy Glumm melle bozontja ott lengedezik a kókuszpalmák koronájában, hallja, amint a végelgyengülésben szenvedő bálnákat szidalmazza a szirtokról, sirályokéra emlékeztető hangon. Bármerre néz, bárhová fülel, mindenütt erre a gondolataiból rosszul törölt figurára bukkan.

Robinson ezek után felfogadja Hétközepét, és ráruházza Glumm feladatait, fehérneműjét azonban nem vele mosatja. Ellenkezőleg, éjszaka felkel, és még Hétközepe hajóról hozott holmiját is maga mossa ki.

Robinson vigyáz, nehogy Hétközepe konkretizálása olyan szintet érjen el, ahol már minden hiábavaló volna, ahol a lány anyagtalansága kétségbe ejtené. Elővigyázatos-ságból ezért egy harmadik lábbal is ellátja, így tévc elérhetetlenné a maga számára.

Később kusza rokonságban lévő alakokat iktat maga és Hétközepe közé, akik mind ad hoc elkialtított nevekből és ötletfoszlányokból keletkeznek, ahogy – pusztítólag – kinyújtja kezét Hétközepe után.

Szélsőséges ontológiai és szemantikai gondolatmenetekkel (ahol már nem tesz különbséget orrok és órák között) próbálja meg elfojtani vágyát Hétközepe iránt. Világa túlduzzad: az elsőnek kitalált alakok hallucinatórikus önosztódásával másodfokú figurák keletkeznek (a végén Glumm nénikéjének macskája így szidja Robinsont: „*Té lábkiiszaggató*”).

A teremtés önállósodik, és már maga organizálja teremtőjét.

3

Robinson elnevezési orgiái, a szerepek és kapcsolatok osztogatása, a gyors diszponálás hajók megfenekléséről, segédanyagok előteremtése az újonnan kitaláltakhoz – ez a sok energia, amibe egy félig-meddig hihető világ megteremtése kerül, a falubeliek fáradalmaihoz fogható, ahogyan a kastély rendszerét kiépítik és működtetik.

Lem tébolyító paradigmája nélkül nehéz lenne felfedezni A KASTÉLY-ban a hatalom manifesztációjának kivetítéses jellegét: az ábrázolt viszonyokat történelmileg adottnak és a parasztok tehetetlenségét hihetőnek érezhetnénk.

A falu szigetszerű fekvése elősegíti a kollektív örület kialakulását. Hosszú teleik tartargiájában a kastélyról szóló történetekkel ütik agyon az időt. A történeteket túlnyomórészt asszonyok beszélnek el, akik heves érzelmeikkel fogékonyá teszik a falut a kastély iránt. Potenciális meghitt kapcsolatuk a hivatalnokokkal és az ebből faka-

dóan maguknak vindikált tudás (ahogyan Gardena beleképzei magát Klamm imágójába) biztosítja számukra a falu sorsa őrizőinek szerepét. (A fiatalabb férfiak – Barnabás, Artúr, Jeremiás, Jancsi – esetében is látunk arra utaló törekvéseket, hogy objektumként beletartoznának a kastély szexuális kódébe.) Végso soron K. tartózkodási helyéről is a nők döntenek. Állandó és folyamatos részvétük, mely többnyire K. továbbtessékelésében nyilvánul meg, egyik szálláshelyről a másakra irányítja őt, egészen a cselédlányok kamrájáig (Brunswick Jancsi és Gerstäcker anyja érdeklődik iránta, Amália üdvözetét küldi, Frida szereti – mindez nem kevés egy olyan faluban, ahol már az első napon kioktatták: „*nekünk nem kell vendég*”). A legnyomasztóbbak Gardena ésszerű felvilágosításai, melyek a kastély logikájához igazodnak, és K.-t negatív predestinációként kísérik minden útján.

Amália, aki nem tett eleget egy kastélybeli hivatalnok, Sortini felszólításának, családja romlását idézi elő ezzel a faluban. A páriaszerep, mely ennek következtében Barnabás családjának osztályrészül jut, nem von neheztelést Amália fejére a családtagok részéről, sőt inkább növeli tekintélyét. Amália azon a napon magához ragadta a család vezetését. Kényszeríti a többieket, hogy folyton az ő bizonytalan sorsával foglalkozzanak, hallgatásával uralkodik rajtuk – ahogyan a kastély a falun.

Hatalma elkövetett tettének tekintélyéből fakad; mintha Amália ellenkezése is része volna annak a csöndes közmegegyezésnek, hogy nem jó próbára tenni a kastélybeli hivatalnokok természetét.

Kafka szexuális metaforák nála szokatlan sokaságával mutatja be Sortinit: az új tűzoltófecske alapos megtapogatása (amiben Barnabás nem akar részt venni, és ezért apjától verést kap), az új trombitákkal csapott zenebona, az előremeredő kocsi-rúd, melyet Sortininak át kell ugrania, hogy Amália közelébe kerüljön – mindezen apparátus szembeötlőbben van jelen, mint a hivatalnok félenk kis alakja, oly hatásosan és tökéletesen, hogy a figurát alig venni észre attribútumai közepette. (Arno Schmidt értelmezésében Sortini a kastély péniszé.)

A mulatság július harmadikán zajlik: Kafka születésnapján. Úgy tűnik, a kastélynak nincs kifogása az ellen, ha a falubeli nők kitérnek a közeledés elől; így Klamm is azt tudja K.-val, hogy meg van elégedve a munkájával – ami mindaddig csupán annyiból állt, hogy elhódította tőle Fridát.

Barnabás családjának kulcshelyzete van a faluban. A kastély megsértéséért járó büntetések rendjének hiányában maga a család kezdeményezi saját kiközösítését, a kapcsolatok megszakítását a faluval. A falubeliek habozva alkalmazkodnak („*Észrevetlek, hogy nincs érönk kivágni magunkat a levélhistóriából, és ezt nagyon rossz néven vették tőlünk*”).

A család olyan odaadással veszi el társadalmi presztízsét, mintha egy hézagot akarna betölteni a rendszerben, egy gazdátlan helyet akarna elfoglalni – az áldozatét, hogy páratlan nyomorúságával demonstrálja a kastély hatalmát.

Az apa búcsújírásai, hogy egészségének és a család utolsó javainak feláldozásával rábíri az alacsonyabb rangú hivatalnokokat a bün megbocsátására, csak gyorsítják a család tönkremenetelét. Nem ér el semmiféle engedményt, csak időnkénti bántalmazásokat, mert büntetést követelven olyasmit kíván, ami meghaladja a szépszámú titkárhad döntési autonómiáját. Az illetékességek áttekinthetetlen zavarában elszüllyednek önfeljelentő kérvényei.

Így hozzák mozgásba a kastély kitalált elnyomó mechanizmusát maguk az érintettek.

Ez a megbélyegzett család, melynek nevét a faluban nem ejtik ki, melynél K. a kastély helyett kiköt, a maga érinthetetlenségében, a falutól való távolságában a legközelebb van a kastélyhoz. Bemutatja, miként funkcionálhatna a kastély.

Az, ahogyan Barnabás a kastély küldöncévé nevezi ki magát, és ahogyan azzá válik, a kastély geneziséét szemlélteti. Barnabás funkciójában egyik oldalon sem kételkednek – sem a faluén, sem a kastélyén (a kastély K. földmérésében sem kételkedik, a falu valósága azonban nem tudja K.-t mire használni).

Amint K. csalódására Barnabás fényes küldöncruhája alól piszkos parasztgúnya kandikál elő, a kastély látványa mögött is ott van az épületek kopottsága.

A kastély előtörténetéből az is kiderülhetne, hogy az a falu korábbi, természetlen fekvése miatt elhagyott helye volt. Reális romjai ürügyül szolgálhatnak a falunak a maga kivetítéseire. A falu ezen a szemétdombon rakja le az elérhetetlenségről, messzeségről, hatalomról táplált elképzeléseit, mind, aminek nem jut hely a falu csekély társadalmi szintkülönbségeiben. Ezzel a napról napra csillogóbbá váló képződménnyel szemük előtt polarizálódnak a belső viszonyok a faluban: vannak páriák, vannak újjgazdagok, és van sejtelem a hatalmasokról. Ez utóbbiak jelentőségét közvetíteni kell, nehogy a kastélyba vetett hit tetszőleges egyéni irányokat öltjön. A nézeteket helyesbíteni kell, hogy a falu tartós örületű népközösséggé váljék ebben a konszenzusban.

Ahogyan Barnabást hirtelen foglalkoztatni kezdte a kastély a K.-nak írt levéllel, úgy támadtak a kastélyprojektumból újszerű, magában a faluban alkalmazhatatlan funkciók. Fel kell tételezni, hogy ezeket a faluközösség nélkülözhető tagjai töltik be. K. közvetítők önelégült hierarchiájával találkozik, egy sor falutitkárral, akik utasításokat és kiutalásokat osztogatnak a saját földméréséhez fogható jelentőségű munkákra.

A rangban fölöttük következő funkcionáriusok minden reggel értelmetlen harcot folytatnak az Udvarházban a feldolgozandó aktahalom elosztásáért, melynek során még az aktaosztogató szolgának sem kerülnek a szeme elé; általában csak mohó kezek nyúlnak ki az ajtóréseken, hogy behúzzák a kötegeket. A kastélyhoz tartozók legszembeszökőbb attribútuma, a megmutatkozástól való idegenkedés ezen a fokon tehát már olyan messzire megy, hogy akár név és arc nélküli statiszták is átvehetnék szerepüket.

(A hivatalnokok féltékenysége a falu legbiztosabb argumentuma, hogy védjék a kastélyt maguk és mások romboló kíváncsiságától.)

A hipertrofizált kötelességteljesítés üresjárata az álmod is felemészti, a hivatalnokok nem ismernek pihenést; Bürgel még az ágyban is kérelmezők éjszakai támadásairól képzeleg, akik betévedhetnek hozzá, és akiket nem utasíthatna el – ám ez „*egyáltalán nem fordulhat elő*”, biztosítja K.-t, aki betévedt hozzá, de semmit sem akar tőle.

Az ajtók mögött tehát reális személyek vannak; az alaktalanul maradt átmenetek is betöltik a projekciós rendszerben.

A kastélynak ezek a káderei a falu rovására élnek, életerőit fogyasztják. „*Hát mire gondoljunk? Ki van itt még azonkívül?*” – kérdezi K.-tól Momus, az egyik falutitkár.

A kastély-egoizmus kapzsisága elől a falubeli magánkapcsolatoknak ki kell térniük. Erlanger azt kívánja K.-tól, hogy Frida menjen vissza az Udvarház söntésébe, nehogy Klammot a viszonyok változása megzavarja. Okfejtése a következő:

„[...] Ez persze jelentéktelen változás, valószínűleg mindenkinek, Klammnak pedig egészen biztosan. [...] Minden zavaróan hathat, a legkisebb változás az ártószótalan, egy régóta ott levő

kis piszokfolt eltávolítása éppúgy, mint egy új szolgálólány. Persze Klammot mindez nem zavarja [...] arról szó sem lehet, hogy Klammot zavarná. Mégis kötelességünk annyira vigyázni Klammi kényelmére, hogy olyan zavaró mozzanatokat is kiküszöböljünk, amelyek az ő számára nem azok (és számára valószínűleg egyáltalán nincsenek is zavaró mozzanatok), amennyiben megítélésünk szerinti nélkül zavaró mozzanatok lehetnének. Nem ómiatta, nem az ő munkája érdekében küszöböljük ki ezeket a zavaró mozzanatokot, hanem a saját érdekünkben, a saját nyugodt lelkiismeretünk és nyugalomunk érdekében. Ezért kell annak a bizonyos Fridának azonnal visszatérnie az ivóba, talán éppen azzal fog zavarni, hogy visszatér; nos, akkor inkább elküldjük; de egyelőre vissza kell térnie. [...] Személyes érzelmekre közben nem lehetünk tekintettel, ez egészen természetes [...]”

Erlanger követelése ekkorra már meghaladottá vált; Frida elhagyta K.-t, és visszatért az Udvarházba. Amilyen kevésbé tud K. eleget tenni a kastély parancsának, éppoly kevésbé láthatók a kastélynak olyan reális eszközei, melyekkel keresztülvihetné kívánságait. Az egész csupán játék a felépítményben, amellyel a falubeli eseményeket függővé teszik a kastély jóváhagyásának aurájától.

Reguláris kastélybeli erő létét a falu lakói sem állítják. „Csak ellenőrző hatóságok vannak.” – Valóságos ebből annyi, hogy számítanak az ellenőrzésre.

Végrehajtókról maga a falu gondoskodik. „Nem valami elkövetkezendőtől féltünk, hanem már attól szenvedtünk, ami van; máris a büntetés állapotában voltunk”, írja le Olga a család nyomorúságos állapotát.

A projekciós rendszer stabil, és fenntartja önmagát. Annak, aki ezzel kapcsolatba kerül, át kell vennie a kollektív optikát, egyéni távolságtartása és kritikus szabadsága mit sem használ, sőt elvész a remélt beilleszkedés kedvéért. Ezért világosíthatja fel kockázat nélkül a falu előjárója K.-t, hogy a fogadó telefonja, melyen K. első megerősítését kapta a kastélytól, csak egyfajta zeneautomata a parasztok szórákkoztatására. Világosan ezt mondja: „Igazi kapcsolatba még sosem került a hatóságainkkal. Ezek az érintkezések mind látszólagosak, ön azonban, tájékozatlansága folytán, valódiaknak véli őket.”

K. már szilárdan a kastély gondoskodása alatt áll.

4

A kastélykivetítésben való kollektív részvétel és annak élettartalommal válása a falu feszültségigényéből fakad, reális környezetének szegénységéből, játékterének szűkösségéből.

Hogy zárt rendszerek miként gondoskodnak maguknak ellenségről, ellenőrzésről, imaginárius veszélyekről, ez a téma egyre nyomatékosabb hangsúlyt kap az irodalomban. Így Lars Gustafssonnál egy „Magora környéki sziget” lakói már életükben mennyet és poklot állítanak fel maguknak; ez utóbbiban vegetál a lakosság egy része, higanybányákban, megtokkanva, kopaszon és fogatlanul, s aranyat és a lakosság szerencsésebb felének, amit észrevétlenül bizonyos helyeken kell letenniük. Hogy ki melyik osztályba kerül, arról sorshúzás dönt: bárkit sújthat. E fatalitás elé nem épülnek oda a szokványos társadalmi támaszok; családi kötelékek, kapcsolatok, intézmények, promiszkuitás, megvesztegethetőség mit sem számítanak. Ennek a megosztásnak az archaizmusa a lakosság elzárkózásáról tanúskodik, mely semmilyen szociális összehasonlításra sem nyílik meg.

Zárt projekciós rendszerek Stanislaw Lemnél is találhatóak. A XVI. LAJOS GRUPPEN-

FÜHRER-ben Dél-Amerikába menekült SS-tagok monarchikus udvartartást létesítenek az őserdőben; az udvari nyelv a számukra szinte ismeretlen francia, melyet ezért likőrös- és pálinkásüvegek címkéiről lesnek le, és ezzel a szókinccsel kell kielégíteniük az állami és a hétköznapi élet minden szükségletét.

Hogy mindez mennyire elengedhetetlen az ilyen rendszerekbe tartozóknak, azt a legdrasztikusabban Lem FÜRDŐKÁDBAN TALÁLT EMLÉKIRATOK-ja fejti ki, a „palackposta-irodalom” e jeles alkotása.

Más példa Wedekind műve, a MINE-HAHA. Ebben kizárólag pletykák tartják össze a fiatal lányok nevelőotthonát; suttogások a rútsággal megvert szolgálókról, akik valaha állítólag szökésre szánták el magukat.

Lemnél egy olyan család modellje is megtalálható, melynek egy gyengeelméjű gyilkossal – a család fiával – kell valamiképpen boldogulnia; úgy döntenek tehát, hogy a fiú zseni (A FÉLKEGYELMŰ).

Edward Albee NEM FÉLÜNK A FARKASTÓL című drámájában egy fiúgyermek közös projektálása a veszekedésekben felőrlődött házaspár utolsó menedéke, a szerencsétlen dúasz összetartó gittje.

Mindezen vázlatok azt mutatják, hogy a kivetítés bűvöletében tartja a kivetítőket. Végso soron hatalomhoz is alapul szolgálhat az egyik vagy másik szerep választása.

A kastély uralmának elve, a falu féltudatos döntése önnön elnyomatása mellett Kafka saját fordított megközelítésében válik legvilágosabbá. MI AZ IGAZSÁG SANCHO PANZA ÜGYÉBEN? című írásában helyreigazítja a hagyományos úr-szolga viszonyt:

„Sancho Panzának, aki egyébként sosem dicsekedett ezzel, sikerült az évek során egy halom lovag- és rablóregény segítségével ördögél, akit később Don Quijoténak nevezett el, az esti és az éji órákban oly módon ellérintenie magától, hogy ez azután nyakra-főre követte el a legőrültebb letteket, melyek azonban előre meghatározott cél híján, ami különben épp Sancho Panza lett volna, senkinek sem ártottak. Sancho Panza szabad emberként, talán bizonyos felelősségérzetől is vezérelve követte Don Quijoté kalandozásain, ami élete végéig igen nagy és nem is haszontalan mulatságot biztosított számára.”

5

Kivetítési rendszerek fennmaradásuk érdekében valamennyi érintettől megkövetelik, hogy folyamatosan foglalkozzék a rendszer struktúrájával. A totalizált terület annál kitörésbiztosabb, minél teljesebben irányul a lakosság kíváncsisága, ingerszükséglete a rendszer eseményeire.

Magányos kremlbeli éjszakáin Sztálin szeretett pezsgős tivornyákon westernfilmeket nézni, válogatott kísérete végkimerültéig; Gary Cooper volt a kedvence. A nép természetesen nem férhetett hozzá az ellenséges propagandaanyaghoz. Hasonlót Goebbelsről és Hitlerről is feljegyeztek.

A rájuk parancsolt unalom, az ingerszegénység révén lehet az embereket legbiztosabban magasabb célokra hangolni, elemi érzékelőkudvuktól elvezetni az üres jelentőségteliségek pátozához. (A határozott ellenállás megszerveződését a konszenzus veszélyességének általános belátása bénítja meg. Így zárt rendszerekben gyakran kihallgatója az egyetlen, aki előtt az ember kinyilváníthatja nézeteit, mert „senkit sem nézeteiért üldöznek, hanem csak a törvény megsértéséért”, írta Ludvík Vaculík a kihallgatók hozzáállásáról [Die Zeit, 1973/3.]. A törvényt nem ismerve azonban a lakosság összetéveszti a nézeteiket a tiltott tettel. A rendszer belterületére való koncentráció olyan

híresztelések következménye, melyek főként vélt tilalmakkal és azok elképzelt következményeivel foglalkoznak.)

A kastély materiális sivársága érzelmi ragyogással bír a falubeliek szemében; egy kendő, egy főkötő, egy magasba ugró küldönc homályos fényképe (Gardena egyetlen dokumentuma Klamhhoz fűződő hajdani kapcsolatáról) devocionáliák, mint a kitüntetések, lobogók, pártjelvények az irodalmon kívüli világ számára.

Félénk hivatalnokok a Kreml falai mögött: hétköznap nem is láthatók, de ettől nem lesznek kevésbé hatalmasak a lakosság szemében. Akár eleget tesznek a tömegek a számtalan rendeletnek, határozatnak és szocializmusépítési kötelezettségnek, akár kibújnak alóla a maguk ravaszságával – már pusztán az ezzel járó kivettítésekkel is nő a tribünök kádereinek hatalma. Az ezt követő erőszakdemonstrációk már előkészített talajra hullanak: betömik a rendszer hézagait, és realizálják a tőle függők tehetetlenségét.

Kafkán túlmenően – a viszonyok megváltoztatásának útja a kizsákmányoltak féltelmén keresztül vezet. Lemondani egy oltalmazó, közmegegyezésen nyugvó világról, ez az első elutasítása az uralmi kapcsolatoknak, a bizalmatlanság kinyilvánítása minden rezsimmel szemben.

A KASTÉLY-ből vett idézeteket Rónay György, a MI AZ IGAZSÁG SANCHO PANZA ÜGYÉBEN? szövegét Tandori Dezső fordításában közöljük.

Mezei Árpád

KAFKA RÖVID TÖRTÉNETEIRŐL

Kafka rövidebb történetei együtt huszonöt íves könyvet töltenek meg. Van köztük néhány soros, és van negyvensoros. Ebben a tanulmányban azt igyekszem megmutatni, hogy messzemenő különbözőségük ellenére a történetek igen szorosan összetartoznak, sőt egyetlen logikai fonálra felfűzhetők. Világos, hogy ezzel a tárgyalással a történeteket nem merítettem ki, minthogy egyezéseiket mutatom meg, és figyelmen kívül hagyom különbözőségeiket.

A fonál, amire a történeteket felfűzöm, a következő.

A vallás és a tudomány egyetértenek abban, hogy a világ, amelyben élünk, hierarchikus felépítésű, alacsonyabb és magasabb létszintek különböztethetők meg benne. A tudomány szerint a magasabbak az alacsonyabbakból fejlődnek ki, a legmagasabb az ember és az emberi társadalom. A vallások szerint ennek ellenkezője érvényes, az alacsonyabbak keletkeznek a legmagasabból emanáció útján. Azonban vannak tanok és szerzők, akik szerint mindkét irány lehetséges. Az arab filozófus Alfarabi szerint a létrán felfelé és lefelé is lehet haladni. Hasonló tételt találunk a XII. század körüli kalabista könyvben, a BAHİR-ban. Leibniz szerint evolutio mellett involutio is van.

A történetek ezzel a kérdéssel foglalkoznak. Alapmegállapításuk az, hogy minden